

HİBRİT REJİMLERDE HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE DEMOKRASİ*

*Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE***

Geliş/ Received: 28.11.2019

Kabul/ Accepted: 13.12.2019

Özet

Ülkeler siyasal yapıları ve kültürleri bağlamında belirledikleri hükümet sistemleri ile yönetilirler. Hükümet sistemleriyle ilgili genel olarak “Başkanlık Sistemi, Yarı- Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem” olmak üzere ayrıma gidilmiştir. Ülkelerin yönetim şekli kendi içerisinde farklı düzenlemelere ve uygulamalara konu olsa bile bu genel hükümet sistemleri içerisinde değerlendirmeye tabi tutulurlar. Bu genellemenin dışında ülkeler arasında ülkelerin demokrasi seviyesiyle de ayırım yapılmaktadır. Ülkelerin demokrasi seviyesiyle ilgili araştırma ve genelleme yapan kuruluşların raporlarında belirlenen demokratik değerler ölçüsünde ülkeler sıralamaya tabi tutulmakta ve ülkeler demokratik, kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve otoriter rejimler şeklinde ayırım yapılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı hibrit rejimlerdeki hükümet sistemlerinin neler olduğunu, hangi hükümet sisteminin daha fazla olduğunu, Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi tarafından 2006 yılından itibaren yapılan değerlendirmeye göre ortaya çıkarmaktır.

Bu doğrultuda öncelikle hükümet sistemleri ile hibrit rejim kavramı kuramsal olarak kısaca açıklandıktan sonra değerlendirme ölçütü olarak ele alınan hususlar ile hükümet sistemleri arasındaki ilişki açıklanmış ve Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi verilerine göre hibrit rejim olarak belirtilen ülkelerin hükümet sistemleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Rejim, Hükümet Sistemleri, Demokrasi, Economist Dergisi

* Bu çalışma 25-26 Nisan 2019 tarihlerinde Ankara’da icra edilen Fiscaeconomia Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Gaziantep Üniversitesi, afgokce@gantep.edu.tr

GOVERNMENT SYSTEMS AND DEMOCRACY IN HYBRID REGIMES

Abstract

Countries are governed by the government systems defined within the context of their political structures and cultures. Beholding at the governmental systems, there is a distinction with regard to "Presidential System, Semi-Presidential System, and Parliamentary System." Even if the governance of the country is subjected to numerous regulations and practices within themselves, they are still subjected to evaluation within these general government systems.

Apart from these generalizations, the distinctions are stated between countries with their level of democracy. Countries are ranked according to the democratic values which are determined in there ports on research and general institutions on thelevel of democracy in the countries, and the same countries are distinguished as democratic, imperfect democracies, hybrid regimes, and authoritarian regimes.

The aim of this study is to determine what government systems in hybrid regimes, which government system is more, according to the evaluation made by the Economist and Freedomhouse Research Center since 2006. In this respect, firstly, the concept of the hybrid regime is clarified briefly theoretically and the relationship between the governmental systems and the evaluation criteria are explained according to the data onto the Economist and Freedom House research centers, and the government systems of the countries stated as hybrid regimes are examined.

Keywords: Hybrid Regime, Government Systems, Democracy, Economic Journal

GİRİŞ

Hükümet sistemleri Platon ve Aristoteles başta olmak üzere gerek Batı gerekse de Doğu dünyasında iyi yönetim şeklinin nasıl olması yönünde yapılan tartışmalar sonucu günümüze kadar evrilerek bugünkü halini almıştır. İyi yönetimin nasıl olması yönündeki tartışmalar iktidarın gücünün sınırlandırılması üzerinde yoğunlaşırken, bunu sağlamanın yöntemlerini araştırmıştır. İktidarın gücünün sınırlandırılmasında etkili olabilecek aktörlerin neler olduğu ya da nasıl belirleneceği ile iktidarın kullanabileceği argümanların denetiminin kimin kontrolünde olacağı ya da ayrı birer güç olarak mı tezahür edeceği hususu bu araştırmaların konusunu oluşturmuştur.

Bugün literatürde yer alan hükümet sistemleri arasında bulunan başkanlık sistemi, yarı-başkanlık sistemi ve parlamenter sistem yukarıda belirtilen hususlar hakkında varılan yargıların sonucu ortaya çıkmış olup her birinin ayrı ayrı kuruluşu, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkisinin ölçüsü bağlamında farklılaşmıştır.

Bu sistemler birer model olmasına rağmen her ülke için mutlaka uyulması gereken, tek düze birer model olmayıp, her ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısı ile siyasal kültürüne göre değişiklikler gösterebilir. Bu değişiklikler uygulanan sistemin ana çatısına aykırı olarak değerlendirilmemekte ve şimdilik farklı isim kullanılmamaktadır.

Hükümet sistemleriyle ilgili yapılan genellemelerin yanı sıra ülkeler arasında demokratik değerlerin uygulanabilirliği yönünde de ayırım yapılmaktadır. Demokratik değerlerle ilgili yapılan ayrımlar, uluslararası alanda kabul görmüş kuruluşların raporlarında belirlenen evrensel demokratik değerler ölçüsünde yapılmaktadır. Bu genelleme ve sınıflandırmalar ise kusurlu demokrasiler, hibrit rejimler ve otoriter rejimler şeklinde olmaktadır. Burada yapılan sınıflandırmalarda ilgili kuruluşlar tarafından belirlenen değerlere ülkelerin uygun davranıp davranmadığı ölçülmektedir. Evrensel demokratik değerlerin sınıflandırmaya uygulanmasında küçük farklar olmasında rağmen genellikle birbiriyle uyum sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı hibrit rejimlerdeki hükümet sistemlerinin neler olduğunu, hangi hükümet sisteminin daha fazla olduğunu, Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi tarafından 2006 yılından itibaren yapılan değerlendirmeye göre ortaya çıkarmaktır.

Bu amaç doğrultusunda, betimsel araştırma ve tarihsel araştırma türü uygulanmış, üretilmiş bilgilerden, raporlardan ve belgesel araştırmalardan bilgiler toplanmıştır. Çalışmada öncelikle hükümet sistemleri ile hibrit rejim kavramı kuramsal olarak kısaca açıklandıktan sonra değerlendirme ölçütü olarak ele alınan hususlar ile hükümet sistemleri arasındaki ilişki açıklanmış ve Economist Dergisi ve Freedomhouse araştırma merkezi verilerine göre hibrit rejim olarak belirtilen ülkelerin hükümet sistemleri incelenmiştir.

1. HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Hükümet sistemleri, iyi yönetim şeklinin bulunma çabasının bir sonucu olarak günümüzde sınıflandırılan ve örgütlenmiş bir devlet içerisindeki kuvvetlerin kurulması, işlemesi ve birbirleriyle olan ilişkisini kendine özgü ifadelerle açıklayan kurumlar ve kurallar dizgesidir. Hükümet sistemleri, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ilişkisini içermektedir.

Günümüzde parlamenter sistemi, yarı başkanlık sistemi ve başkanlık sistemi olarak sınıflandırılmaktadır. Bunlar arasında özellikle yasama ve yürütme organının birbirleriyle olan ilişkisi bakımından farklar bulunmaktadır. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme organı arasında yumuşak ve dengeli bir ilişki bulunurken, başkanlık sisteminde sert biçimde birbirinden ayrılan bir ilişki bulunmaktadır. Yarı başkanlık sistemi ise hem parlamenter sistem hem de başkanlık sisteminin özelliklerini barındırmaktadır.

Parlamente sistemde yürütme organı yasama organı içinden seçilmektedir. Seçimler sonrası oluşturulan parlamento içinden yürütme organının başı olan cumhurbaşkanı tarafından belirlenen bir milletvekili hükümeti kurmakla görevlendirilir. Yürütme faaliyeti hükümeti kuran iktidar ile devlet başkanı arasında taksim edilmiştir. Siyasi sorumluluk parlamento içinden oluşturulan hükümete aittir. Devlet başkanı ise parlamento tarafından seçilmektedir. Taraflar arasında esnek, yumuşak kuvvetler ayrımı bulunmaktadır (Kaynar, 2014: 319).

Bir devletin parlamentosunun olması o devletin parlamente sistemle yönetilmesi anlamına gelmemektedir. Bunun örnekleri arasında Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde parlamento olmasına rağmen halk tarafından seçilmiş ve halka karşı siyasi sorumluluğu olan bir başkan olması sebebiyle parlamente sistemden ayrılmaktadır. Bunun dışında devlet başkanının geleneksel yollarla işbaşında olduğu parlamente sistemde bulunmaktadır. Parlamente sistemin beşiği olarak kabul edilen İngiltere bunun örneğidir. Ancak İngiltere’de yürütme organının taraflarından olan devlet başkanı parlamento içinden seçilmemektedir. Devlet başkanlığı geleneksel olarak devam eden kraliyet ailesi tarafından temsil edilmektedir (Gözübüyük, 2013: 31).

Parlamento içinde çoğunluğa sahip parti ya da partiler tarafından kurulan hükümet yasama faaliyetlerinin önemli bir aktörü olup istediği yasaları çıkarmaktadır. Böyle bir durumda yürütmeyi oluşturan ve parlamentoya karşı siyasi sorumluluğa sahip olan hükümet istediği yasaları çıkararak varlığını sürdürmektedir. Bu durumda parlamentonun yürütmeyi denetlemesi zorlaşır. Yürümenin Gensoru ile düşürülmesi, Meclis Araştırması veya Meclis Soruşturması gibi yöntemlerle etkin bir şekilde denetimi hukuki anlamda düzenlenmiş olsa da pratik anlamda imkansızdır.

Başkanlık sisteminde ise parlamente sistemin aksine yürütme ve yasama arasında kesin bir ayrım oluşturulmaya, birbirlerini etkin bir şekilde denetlenmesine yönelik bir sistem oluşturulmaya başlanmıştır. En etkili olarak ABD’de uygulanan bu sistemde yürütme organı tek kişiden oluşmakta ve halk tarafından seçilmektedir. Buna karşılık yasama organı da halk tarafından seçilen bir ya da iki meclisli bir parlamentodan meydana gelmektedir. Her iki organın seçimi de birbirinden bağımsız bir şekilde gerçekleştirilir. Yasama organının yürütmeyi düşürme, yürütme organının da yasama faaliyetini feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak başkanın yasama organının çıkardığı yasaları veto etme yetkisi bulunmaktadır. Başkan tarafından veto edilen yasaların her iki meclis tarafından nitelikli çoğunlukla kabul usulü yasama organını daha dikkatli bir şekilde hareket etmeye yöneltir. Buna karşılık parlamento da başkan tarafından hazırlanan bütçe tasarısını kabul etme ya da reddetme yetkisi bulunmaktadır. Bütçenin parlamento tarafından kabul edilmemesi yürütme organının hükümet etme alanını daraltmaktadır(Kuzu, 1996: 14).

Linz, başkanlık sisteminde başkanın halk tarafından seçilmesiyle yasama organına karşı demokratik meşruiyet sağlaması ve başkanın görev süresinin sabit olmasının her iki organın karşı karşıya gelmesi durumunda sistemin çıkmaza girme ihtimaline dikkat çekmektedir. Bu durumda her iki organ kendi gelecekleri ve ülke menfaatleri konusunda bir noktada bir araya gelmeye yavaşladıkları. Bu hususu önleyebilmek amacıyla başkanlık sistemini uygulayan ülkeler parlamento üyelerinin üçte birinin iki yılda bir yenilenmesi, parlamento seçimleri ile başkanlık seçimlerinin farklı dönemlerde yapılması gibi çeşitli hukuki tedbirler almışlardır.(Linz, 1990).

Başkanlık sisteminin avantajları arasında istikrarlı ve güçlü yönetim yer almaktadır. Dezavantajları arasında ise sistemin katılığı, çift meşruiyet, demokratik bir mücadele olan seçimlerde kazananın her şeyi aldığı, kaybedenin ise her şeyi kaybettiği, kaybedenin muhalefet olarak ülke yönetiminde belirli bir süre söz sahibi olamaması ve yürütmeyi denetleme imkanının azaldığı görülmektedir. Başkanlık sisteminde seçmenlerin muhtemel hükümet seçenekleri baştan görerek oy vermesi ve bir sonraki seçimde oy vermeyerek doğrudan hesap sorma hususundan hareketle daha demokratik olduğuna dair açıklamalara karşılık, başkanın yetkilerinin artırıldığı, yasama organının işlevselliğini kaybettiği, organlar arasında denge ve fren mekanizmalarının yürütme lehinde artması durumunda sistemin demokratiklikten uzaklaşacağı da bir gerçektir (Tunçkaşık, 2017: 4-7)

Yarı başkanlık sisteminde ise halk tarafından seçilen bir parlamento, parlamento içinden belirlenen bir hükümet ile halk tarafından seçilen ve geniş yetkilerle donatılan bir devlet başkanı ya da cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Yürütme gücü hükümetin başı olan başbakan ile devletin başı olan başkan arasında paylaşılan bir sistem olan yarı başkanlık sisteminde önemli yürütme görevleri devlet başkanına tevcih edilmiştir (Elgie, 1993:3; Duverger, 1980: 32; Sartori, 1997: 83).

Yarı başkanlık sistemindeki iki başlı yürütme yapısı rekabet halindeki güçler arasında bir dereceye kadar işbiliğine ve yetki paylaşımına imkan tanınması, parlamentonun bölünmüş ve istikrarsız bir hükümete rağmen halk tarafından seçilen başkan vasıtasıyla sistemin istikrarını ve meşruiyetini devam ettirmesi bakımından avantajlı yönlerini açıklamaktadır. Bunun yanı sıra başkanın halk tarafından seçilmesi siyasi süreci kişiselleştirmeye götürme, başkanın kendisini olağan süreçlerin üzerinde görmeye ve hukuk kurallarını hiçe saymaya teşvik etme ihtimali; iki başlı yürütmenin özellikle silahlı kuvvetler başta olmak üzere sistemin temel mekanizmalarının yürütmenin tarafları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ortaya çıkabilecek sorunlar bakımından eleştirilen hususlardır.

2. HİBRİT REJİM/KISMİ ÖZGÜR ÜLKE

Hibrit rejim nedir? Şeklinde sorunun cevabını verebilmek için öncelikle demokrasiden bahsetmek gerekmektedir. Demokrasi Antik Yunan şehir devletleri döneminden günümüze kadar olan sürede siyasi mülhazaların başında gelmiş, iyi yönetim ve hükümet şekillerinin belirlenmesinde bir mihenk taşı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi şeklindeki dar anlamının parametreleri arasında siyasi katılım, eşitlik, özgürlük, insan hakları, hoşgörü, hukuk devleti, çoğulculuk ile evrensel hukuk kuralları yer almaktadır. Demokrasinin halkın çoğunluğu tarafından yönetimi olan yaklaşımından, Alexis de Toucheville'nin Amerika demokrasisini örnek vererek çoğunluğun despotizmi kavramsallaştırması çoğunluk yönetiminin her zaman demokrasi sayılamayacağını açıklamaktadır. Bu tür demokrasilerde iktidarı ele geçiren çoğunluğun ülkenin tüm kaynaklarını kendi çıkarları için kullanıp, azınlığı yani muhalefeti kaynaklardan mahrum etmesi çoğunluğun zorba yönetiminden başka bir şey değildir. Bu durumda demokrasi parametreleri arasında adalet ve adil olma kavramlarının da mutlaka yer alması gerektiği vurugulanabilir.

Bireylerin kendini gerçekleştirebilmesi için toplumun her alanında gerekli düzenlemelerin yapılması ve yürütülmesi gerekmektedir. Bunu yapabilecek ise egemen güç, güç kullanma yetkisini elinde bulunduran kamu gücüdür. Kamu gücünü elinde bulunduran iktidarın bunu elde etme yöntemi ve elde ettikten sonra bu gücü toplumun her kesimine karşı adil şekilde kullanıp kullanmaması o toplumun demokrasi açısından seviyesini belirleyecektir.

Çoğunluğun yönetimine getirilen bu kısa eleştiri onun demokratik değerler açısından eksikliğini açıklarken, bu eksikliği giderecek bir yöntemi ise Robert Dahl önermiştir. Dahl, "poliarşi" kavramıyla çoğunluğun yönetimine karşı çoğunlukçu yönetimi önermiştir. Çoğunlukçu yönetimin parametreleri arasında iktidarı ele geçiren siyasi gücün ülkenin kaynaklarını toplumun her kesimine adil bir şekilde dağıtımını yer almaktadır. Bu genel açıklamanın altında istihdam kaynağı başta olmak üzere, karar mekanizmalarında toplumun tüm kesiminin görüşlerinin alınması, muhaliflerin dikkate alınması, onların görüşlerine değer verilmesi, her bireyin iktidarın uygulayacağı politikalardan bilgi sahibi olması ve müdahil olma hakkının ve imkanının olması, temel hak ve hürriyetlerin evrensel hukuk kurallarına göre düzenlenmesi ve uygulanması yer almaktadır.

Bu kısa demokrasi açıklamasının ardından literatürde demokrasi kuramları arasında klasik ve modern demokrasi kuramları olarak ayırım yapıldığını belirtmek gerekmektedir. Klasik demokrasi kuramları arasında Aristoteles'in iyi devlet yönetimi öğretisi ve halk meclisinin egemenliği, Montesquieu'nun ılımlı demokrasi, J.J. Rousseau'nun radikal halk egemenliği öğretisi, Alexis de Tocqueville'nin Amerika'da demokrasi kitabında belirttiği özgürlük ve eşitlik arasındaki amaç çatışması, John Stuart Mill'in liberal temsili demokrasi ile Karl Marx'ın devrimci doğrudan demokrasi öğretisi yer almaktadır. Bunun yanı sıra modern demokrasi kuramları arasında ise Max Weber'in seçkin

demokrasi, Robert Dahl'ın çoğulcu demokrasi kuramı, Joseph Schumpeter'in ekonomik demokrasi kuramı, katılımcı demokrasi kuramı ve sosyal demokrasi kuramları yera almaktadır.

Demokrasi türleriyle ilgili egemenliğin kullanılması ve amaç bakımından ayırım yapılabilir. Egemenliğin kullanılması bakımından; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi ayırımı yapılabilirken, amaçları bakımından; çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi, liberal demokrasi, radikal demokrasi, marksist demokrasi, kalkınmacı demokrasi, oydaşmacı demokrasi, uzlaşmacı demokrasi, müzakereci demokrasi gibi ayırımlar yapılabilir.

Hibrit rejimi açıklayabilmek için gerekli olan ikinci husus ise devlettir. Devlet klasik anlamda ve genel şekliyle, bir teritoryal bölgeye ve bu bölgenin üzerinde yaşayan halka sahip olan ve bu bölgede egemenlik hakkını kullanabilen bir varlıktır. Teritoryal bölge kara, deniz ve hava ülkesi anlamındadır. Devlet kendisine bu bölgede herhangi bir ülkenin, bir başka aktörün etkisinde kalmadan kendi kurallarını uygulama hakkına sahip olmalıdır. İşte devletin bu hakkını kullanırken gücünü uygulama ölçüsü o ülkenin demokratik, otoriter ya da totaalter bir yapıya sahip olup olmasını belirlemektedir. Aynı zamanda da devletin uyguladığı ekonomik, kültürel ve sosyal politikalar devletin niteliği hakkında bilgi vermektedir. Ekonomik anlamda planlı ekonomi, kalkınmacı ve üretim araçlarının mülkiyetinin sahipliğinin devlete ait olduğu sosyalist devletten, tam tersi olan kapitalist-liberal devlet şeklinde belirtmek mümkünken, sosyal politikalar bakımından refah devleti, sosyal devlet şeklinde de belirtilmektedir. Bunların yanı sıra siyasi bakımdan devleti egemenliğin kaynağı, egemenliğin sınırları ve yapısı bakımından da farklı şekillerde değerlendirmek mümkündür. Bunlar arasında egemenliği kaynağı bakımından devletler olarak monarşi, anayasal monarşi, cumhuriyet, teokratik ve oligarşik devletleri sayabiliriz. İşte egemenliğin kaynağından hareketle açıklanan devlet şekillerinin egemenliğini kullanırken uyguladığı gerek iktisadi politikalar gerekse de siyasal politikalar ile kamu gücünü kullanma ölçüsü o devletin demokratik olup olmadığının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Devletin yönetilme şeklinin, uyguladığı ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların nasıl olduğu ya da ne olduğu demokrasi açısından aslında önemli değildir. Aristoteles'in de belirttiği gibi eğer bir monark halkının iyiliği için çalışıyorsa bu iyi bir yönetimdir. Aksi durumda ise bu tirani bir yönetime girmektedir. Aristoteles burada yönetim şeklinin, devletin uyguladığı politikaların halkın menfaatine yönelik olması gerektiğine yönelik bir yaklaşım içindedir.

Amerika kıtasının keşfiyle birlikte yeni ticaret alanları bulan Avrupalı tüccarın daha rahat ticaret yapabilmesinin koşullarında, başta güvenliğin sağlanması olmak üzere mali konulardaki hukuki düzenlemelerinin devlet tarafından yapılması ve devletin iktisadi alana bu hususların dışında müdahale etmemesi isteği kapitalizmin özünü oluşturmaktadır. İktisadi alandaki kapitalist yaklaşım siyasal alanda kendini göstermiş ve kapitalist ekonomik düzene sahip olan ülkeler siyasal alanda da özgürlüğü ve bireyciliği ön plana çıkarmıştır. Kapitalist devlet ve liberal devlet olarak adlandırılan bu yaklaşım siyasal ve hukuki alanda kişi hak ve hürriyetlerini önceleyen, bireysel eşitlik ve özgürlüğü önemseyen, iktisadi alanda ise minimal devleti kabul eden, teşebbüslerin önünde engelleyici olmayan, düzenleyici olan bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle devleti yönetmeye talip olanların serbest seçim, eşit ve genel oy ilkesini benimseyen bir yöntemi kabul ederek sistem içinde yarışmaya katıldığı liberal devlette bu belirtilen hususlar ideal olanı yansıtmaktadır. İktidarın ele geçirilmesindeki demokratik bir yöntem olan serbest seçimlerin dışında darbe, devrim gibi zor kullanılan yöntemlerde bulunmaktadır. İktidarın ele geçirilmesi sonrası uygulama aşamasında özellikle yasama ve yürütmenin aynı grupta olması ya da iktisadi ve toplumsal hareketler mevcut iktidarı otoriter bir yöne doğru çevirmektedir.

İşte kapitalist devlet, liberal demokrat devlet ve liberal otoriter devlet bazı durumlarda karşımıza askeri diktatörlükler ve faşist devlet olarak çıkmaktadır. Devlet şeklinin belirlenmesi topluma hakim olan gücün teşkilat yapısına ve yeteneğine bağlıdır. Devlete hakim olan güçler arasındakisorunların, mücadelelerin az olduğu olağan dönemlerde liberaldemokratik devlet sürdürülebilirken, aksi durumunda ise devlet otoriterliğe doğru kayabileceği gibi farklı yerlere – faşizm ve diktatörlükgibi – ulaşabilir.

Liberal otoriter devlet,70'li yılların sonunda ortaya çıkmış ve süreklilik kazanmıştır. Liberal veya neoliberalotoriter devletin özelliği yasama ve yargı karşısından güçlenen bir yürütme ile klasik bürokrasinin dışında yer alan, ekonomik politikaların uygulanmasından sorumlu bağımsız özelliklere sahip birbürokratik kadronun hakimiyetidir.

Linz, 1964 yılında yayınlanan makalesinde otoriter rejimleri “sınırlı fakat sorumlu olmayan bir çoğulculuk, kendine özgü bir düşünce sistemine sahip, bazı durumlar haricinde yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan, bir liderin ya da bir grubun biçimsel olarak tam olarak belirlenmemiş sınırlar içinde iktidarını kullandıkları siyasal sistemler” şeklinde tanımlamıştır(Linz, 2008: 137; Özbudun, 2011: 4).

Burada belirtilen hususlardan birincisi sınırlı bir çoğulculuktur. Çoğulculuğun sınırlanması ise hukuki ya da fiili olmaktadır. Sınırlamanın uygulanmasının etkinliği az ya da çok olabilir ve aynı zamanda sadece bazı siyasal grupların ötesinde siyasal mekanizmanın dışında menfaat gruplarını da kapsayabilir.

Otoriter yönetimlerde bazı grupların ya da kurumların siyasal katılımı teşvik edilerek bunlar kurumsallaştırılır. Ancak bu kurumların belirlenmesinde nihai karar iktidara aittir. (Linz, 2008: 137; Özbudun, 2011: 5).

İkinci husus ise ideolojinin ötesinde kendisine has bir zihniyetin varlığıdır. İdeolojiden farklı olarak zihniyetler, değişik durumlara karşı kodlandırılmamış tepkiler sağlayan, akılcı olmaktan uzak, duygusal nitelikteki düşüncelerdir. Önce zihniyet, sonra ideoloji oluşmaktadır. Zihniyet şekilsiz ve değişkenlik gösterirken, ideoloji katıdır. Dolayısıyla zihniyetleri siyasal eğitim, katılım ve mobilizasyon aracı olarak kullanmak ideolojilere göre daha zordur. Bu husus ideoloji odaklı totaliter rejimlerde yoğun bir siyasal mobilizasyon ve katılmanın varlığına karşılık, otoriter rejimlerde bunun düşük olduğu sonucuna götürür. (Linz, 2008: 139; Özbudun, 2011:6).

Üçüncü husus ise mobilizasyondur. Siyasal iktidarlar bireylerin siyasetten uzak durmasını, siyasal katılımın kendi zihniyetinden olanlar tarafından sınırlı bir şekilde olmasını arzu ederler. Sınırlı çoğulculuğun siyasal iktidar dışındaki diğer aktörleri olan ordu, bürokrasi ve dini kurumlarda etkin bir mobilizasyonu tehdit olarak görürler. Etkin bir mobilizasyon bu faktörlerin aşılıp daha demokratik bir yöne doğru yönelmeye ya da bir ideolojiye topyekun olarak yönelerek daha totaliter bir yapıya dönüşmekle sağlanır. İdeolojinin yokluğu ya da demokratik unsurların etkin kullanılamaması durumunda, mevcut iktidarın ve diğer aktörlerin etkilerinden çekinilmesi durumunda kitleleri siyasal katılmaya yöneltmek güç olacaktır (Linz, 2008: 144, 145).

Bu açıklamalarıyla Linz, otoriter rejimleri demokratik olmayan siyasal rejimlerle, sözde demokrasiler ya da yarı demokrasilerden ayırmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Linz'e göre otoriter rejimlerin uygulamalarıyla demokrasilere de totaliter rejimlere de yakın olduğu aralarında çok az, belirli belirsiz farklar, yani gri bir alan bulunmaktadır. Linz, sınırlı çoğulculuk ve sınırlı katılım ölçülerini kullanarak otoriter rejimleri “bürokratik askeri otoriter rejimler, organik devletçilik, demokrasi sonrası toplumlarda mobilize edici otoriter rejimler, bağımsızlık sonrası mobilize edici otorier rejimler ve totalitarizm sonrası mobilize edici otoriter rejimler” olmak üzere yedi alt gurba ayırmıştır. Ancak Linz'in eserinin ilk baskısından bu güne kadar bu rejim tiplerinden bazıları güncelliklerini kaybetmiştir. Bunların bazılarının yerini “seçimsel otoriter rejimler” almıştır(Linz, 2008: 153; Özbudun, 2011: 15).

Birçok özelliği sebebiyle otoriter yapısı göz ardı edilemeyecek olan rejimler demokratik rejimlerin bazı dış görüntülerini taklit etmek zorunda hissetmektedirler. Larry Diamond'un belirttiği gibi günümüzde başta askeri rejimler olmak üzere birçok otoriter rejimler çok partili sistem ile serbest ve genel seçimler ve açık oy gizli sayım ilkelerinin uygulandığı seçimler vasıtasıyla seçilerek yönetimlerini meşrulaştırmaktadır (Diamond, 2002: 27). Geçmişte totaliter rejimlerle otoriter rejimler arasında pek fark olmamasına, demokratik rejimlerle demokratik olmayan rejimler arasında farkın daha belirgin olmasına rağmen günümüzde bunun tam tersidir. Otoritet rejimlerle demokratik rejimler arasında oldukça geniş bir belirsiz yani gri alan mevcuttur (Özbudun, 2011: 39).

Bu gri bölgeler, demokratik rejimlerin bazı özelliklerinin uygulandığı ama özünde otoriter olan bu rejimleri adlandırma sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda çalışma yapanlar bu rejimleri tanımlarken demokrasi kelimesine bazı sıfatlar eklemeye başlamıştır. Örneğin; genel oy ilkesinin olmadığı rejimler “sınırlı demokrasiler”, “erkekler demokrasisi” ya da “oligarşik demokrasi” şeklinde adlandırılırken, tam ve eşit siyasal yarışma unsurunun eksik olduğu rejimler “kontrollü demokrasi”, “fiili tek parti demokrasisi” ve “kısıtlayıcı demokrasi” şeklinde adlandırılmıştır. Ya da bütün bireylerin temel hak ve hürriyetlerden tam olarak yararlanamadıkları rejimlere “seçimsel demokrasi”, “katı demokrasi” ve “liberal olmayan demokrasi” gibi adlar verilmektedir. Liberal demokrasinin bu üç şartını yerini getiren ancak seçilmiş iktidarın bazı vesayet makamlarının denetimi altında olduğu ve gerçek anlamda muktedir olmadığı rejimlere “sözde demokrasiler”, “eksik demokrasiler” ya da “melez (hybrid) rejimler” adı verilmektedir (Özbudun, 2011: 40).

Son yirmi, otuz yıldır, tüm dünyada önemli bir siyasi rejim değişimi yaşanmaya başlamıştır. Soğuk savaş sonrası ve Sovyetler Birliğinin dağılması geleneksel otoriter rejimlerin sürdürülmesinin zorlaştırması ve Doğu Avrupa’da, Latin Amerika’da ve Asya’da birçok ülkede ve Afrika’da geleneksel otoriter rejimlerde (askeri diktatörlükler veya tek parti rejimleri) değişiklikler görülmüştür. Ancak siyasi yapıdaki bu yaygın değişim her zaman demokrasiyle sonuçlanmamıştır. Geleneksel otoriter rejimlerden farklı olarak, Kamboçya, Kenya, Malezya, Meksika, Nijerya, Senegal, Etiyopya, Romanya, Peru, Rusya, Sırbistan, Tayvan, Ukrayna, Zimbabve, vd, gibi ülkelerde soğuk savaş sonrası ortaya çıkan yeni rejimler seçimlerin varlığı, dolayısıyla farklı partilerin siyaset arenasında rekabet edebilmesinin anlamında biçimsel bir demokrasiyi barındırmakla birlikte, farklı seviyelerde otoriterleşmenin eşlik ettiği yapılardan oluşmuş, gerçek anlamda demokrasi düzeyine ulaşamamıştır (Levitksy ve Way, 2010: 2).

Bu yeni otoriter rejimler hem temsili demokrasinin hem de otoriteryanizmin unsurlarını bir arada barındırmaları açısından hibrid rejimlerdir. S. Levitsky, yeni otoriter siyasi rejimleri incelediği kitabında (Levitksy ve Way, 2010) bu yeni hibrid siyasi yapıları rekabetçi otoriteryanizm kavramıyla ifade etmektedir. Rekabetçi otoriteryanizm farklı siyasi partilerin seçimler aracılığıyla iktidar mücadelesi yapabilmesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan seçimlerdeki hileli yönlendirme, devlet kaynaklarının adaletsiz dağılımı ve kullanımı, muhalefet partilere ve muhalif basına yönelik baskılar, devlet kurumlarının (polis, ordu, bürokrasi gibi) ve bürokrasinin iktidar partisi veya taraftarlarınca muhalefetin gücünü zayıflatmaya yönelik uygulamaları, büyük medya kuruluşlarının iktidar partisince hileli yönlendirmesi gibi hususlar, siyaset arenasında haksız rekabete yol açmakta ve demokrasinin pek çok ilkesinin engellenebilmesini gündeme getirmektedir.

Adil olmayan seçimler, muhalefet partilerinin yasal olarak veya fiili engellenmesi ile yasamanın pasifleştirilmesi ya da tümüyle etkisiz hale getirilmesi veya iktidar partisinin denetimine geçmesi bu rejimlerin özellikleri olarak değerlendirilebilir. Bu tür sistemlerde yasama giderek zayıflamaktadır. Yargı alanında otoriter rejimler yargıyı sürekli olarak denetim altına almaya çalışmaktadırlar ve yargı organlarının seçimlerinde rüşvetten komploya kadar çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Son olarak medya rekabetçi otoriter rejimlerin ciddi bir mücadele alanıdır. Günümüz dünyasında medyanın etkinliği ve kamuoyu oluşturmadaki rolü düşünüldüğünde bu alan belki de diğer alanlardan daha da önemlidir. Birçok rekabetçi otoriter rejimde medya ya devlete aittir veya ciddi bir denetim ve baskı altındadır. Büyük bağımsız medya organları ya yasaklanmış veya fiili olarak etkisiz hale getirilmişlerdir.

Diamond’a göre (2002) demokratik ve otoriter unsurları birleştiren hibrid rejimler, 1990 ve 2000’lere özgü bir kavram değildir ve 1960’lardan bu yana gözlemlenmektedir. Meksika, Singapur ve Malezya bunların temel örneklerindedir. Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde de bu özellikler görülmektedir. Otoriter rejimlerin içinde çok partili seçimlerin yapılması nedeniyle bu yapıyı “seçimli otoriterlik” diye nitelendirmek mümkündür. Bu rejimler, küresel çapta demokrasinin temel meşru rejim olarak görülmesi nedeniyle, “sahte/yalancı-demokrasi” (pseudodemocracy) olarak da nitelendirilebilir. Ona göre bu rejimlerde resmi olarak demokratik kurumlar olsa da özgür, adil ve yarışmacı bir seçim vesiyasal kültürü görmek mümkün değildir. Muhalefetin siyasi zaferi imkânsız görünmese de bu zaferin gerçekleşmesi için muhalefetin yürüteceği bir mobilizasyonun gerçekleşmesi

çok uzak ihtimaldir. 1990'ların sonunda demokratikleşmeye yönelik dalga, otoriter rejimlerin kısmen liberalleşmesi şeklinde olmuştur. Çok-partili seçimlere dayalı otoriter rejimler, sayıca demokratik rejimlerden daha çok artmıştır.

Ekonomist dergisi tarafından ilk kez 2006 yılında yayınlanan demokrasi indeksinde dünyadaki tüm ülkeler seçim süreçleri, yöntemleri ve çoğulculuk, iktidarın fonksiyonu, siyasal katılım, siyasal kültür ve bireysel özgürlükler şeklinde gruplara ayrılarak toplamda 60 gösterge (soru) üzerinden değerlendirilmekte ve 0 ile 10 puan arasında bir değer verilmektedir. 8 puan yukarısı tam demokrasiler, 6 puandan yüksek 8 puana eşit olanlar kusurlu demokrasiler, 4 puandan yüksek 6 puana eşit olanlar hibrit rejimler, 4 puandan aşağı olanlar ise otoriter rejimler olmak üzere gruplara ayrılmaktadır(Economist, 2018: 49).

Ekonomist dergisi değerlendirmesine göre tam demokrasiler; siyasal özgürlükler ve insan haklarının uygulandığı, devlet fonksiyonlarının yeterli düzeyde olduğu, medyanın bağımsız ve özgür olduğu, tekel durumunda olmadığı, devletin organları arasında etkili bir kontrol ve denge sisteminin olduğu, bağımsız bir yargı ve yargı kararları üzerinde baskının olmadığı bir yapıya sahiptir(Economist, 2018: 49).

Kusurlu demokrasilerde ise özgür ve adil seçimler yapılmaktadır. Medya özgürlüğü gibi bazı sorunlar olmasına rağmen insan haklarına saygılı bir devlet bulunmaktadır. Buna rağmen yönetsel olarak bazı problemler ile gelişmemiş siyasi kültür ve düşük seviyeli siyasal katılım gibi demokrasinin diğer yönlerinde önemli eksiklikler mevcuttur(Economist, 2018: 49).

Hibrit rejimlerde seçimlerin özgür ve adil olmasını engelleyen önemli düzensizlikler bulunmaktadır. Muhalefet partileri üzerinde iktidarın baskısı yaygındır. Devletin fonksiyonlarında, siyasal katılım ve siyasal kültür hususlarında kusurlu demokrasilerden daha yaygın bir eksiklik bulunmaktadır. Sivil toplum zayıftır. Yolsuzluk yaygın olma eğilimindedir. Hukuk kuralları zayıftır. Gazeteciler üzerinde baskı ve taciz bulunur. Adalet sistemi bağımsız değildir (Economist, 2018: 49).

Otoriter rejimler ise siyasal çoğulculuk yoktur ya da ağır baskı altındadır. Bu kategorideki birçok ülke tam bir diktatörlüktür. Demokrasinin bazı temel kurumları vardır fakat fazla kuvvetli değildir. Seçimler vardır fakat adil ve serbest değildir. İnsan hakları ihlalleri yaygındır. Medya devlet kontrolünde ya da yönetime bağlı olan diğer grupların kontrolindedir. Bağımsız bir yargı sistemi mevcut değildir (Economist, 2018: 49).

Demokrasi ölçümleri yapan, ülkeleri demokratik kriterlere göre değerlendiren ve sınıflandıran diğer bir uluslararası örgüt ise Freedom House isimli düşünce kuruluşudur. Freedom House 1940 yılında Amerika Birleşik Devletinde kurulan bir araştırma ve düşünce kuruluşudur. Dünyada demokrasi gelişimiyle ilgili araştırma yapan kuruluş, 1973 yılından itibaren demokrasi ölçümleri yapmaya başlamıştır. Freedom House bir ülke ya da bölgeyi 1 ile 7 puan arasında değerlendirmektedir. 1 ile 2.5 arası puan alanlar özgür, 3 ile 5 arası alanlar kısmi özgür, 5.5 ile 7 puan arası alanlar ise özgür olmayan ülkeler durumundadır. Freedom House 10 siyasi haklar ve 15 insan hakları sorusu üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Siyasi haklar soruları seçim süreçleri, siyasal çoğulculuk ve katılım ile devletin fonksiyonu şeklinde üç alt kategoriye ayrılmaktadır. İnsan hakları ise düşünce ve inanç özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, kişisel özgürlükler ve haklar şeklinde dört kategoriye ayrılmaktadır (Freedomhouse, 2018a). Freedom House değerlendirmeleri sonucu ülkeleri "özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan" şeklinde sınıflandırmaktadır.

Özgür ülkelerde geniş siyasi haklar ile adil ve özgür seçimler bulunmaktadır. Rekabetçi bir siyasi parti sistemi bulunurken, muhalefet partileri siyasal süreçte etkin rol oynamaktadır. Azınlıkların hakları siyasi olarak ve devlet tarafından korunmaktadır. Özgür ülkelerde düşünceyi açıklama, inanç, sivil toplum örgütlerine aktif katılım eğitim ve dini özgürlükler mevcuttur. Hukukun üstünlüğü ve adil yasal bir sistem kurulmuştur. Ekonomik faaliyetlerin özgürce yapıldığı fırsat eşitliğinin kadın ve azınlık gruplarına tanındığı bir ortam bulunmaktadır. Ancak bazı durumlarda yukarıda belirtilen konuların kapsamında çok az da olsa, dikkate alınmayacak kadar sınırlamalar yer alabilmektedir (Freedomhouse, 2018a).

Kısmen özgür ülkelerde ise zayıf siyasi haklar, siyasi yolsuzluklar, siyasi partilerin ve muhalefetin sınırlı etkinliği, siyaset üzerinde dış güçlerin ve askerinin etkisi bulunmaktadır. Medya üzerinde sınırlamalar, sendikalar üzerinde baskılar ile azınlık grupları ile kadınlar üzerinde ayrımların olduğu görülmektedir (Freedomhouse, 2018a).

Özgür olmayan ülkelerde ise hükümet baskısı sebebiyle siyasi hakların az kullanıldığı ya da hiç kullanılmadığı, bazı durumlarda siyasi hakları elde etmek için iç savaşa varan süreçlerin yaşandığı görülmektedir. Merkezi devletin işlevini ve otoritesini kaybettiği, yaygın şiddet ve bölgesel çatışmaların olduğu görülmektedir. Ayrıca tek parti ya da diktatörlük ile dini hiyerarşi ve otokrasi bulunmaktadır. Oldukça sınırlı bir düşünceyi açıklama özgürlüğü bulunurken, örgütlenmenin kısıtlandığı, siyasi suçlamaların çoğaldığı, sınırlı bir ekonomik girişimin olduğu görülmektedir (Freedomhouse, 2018a).

3. EKONOMİST DERGİSİ VE FREEDOM HOUSE VERİLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRME

Ekonomist dergisinin ve Freedom House'un demokrasi değerlendirmeleri birbirine çok yakındır. Demokratik kriter olarak el aldıkları hususlar evrensel demokrasi değerleridir. Her iki kuruluş sınırlandırmasını yaparken farklı isimler kullanmasına rağmen genel olarak birbirine yakındır. Ekonomist dergisinin tam demokrasiler ile kusurlu demokrasiler kategorisi Freedom House'un özgür ülkeler grubuna denk gelmektedir. Kusurlu demokrasilerin sahip olduğu bazı sınırlamalar özgür ülkeler kategorisindeki kriterlerle aynıdır. Yine ekonomist dergisinin hibrit rejim kategorisinde yer alan kriterler Freedom House'un kısmi özgür kategorisinin kriterleriyle aynıdır. Aynı husus otoriter rejim ile özgür olmayan ülkeler kategorileri için de geçerlidir. Bu benzerlik aşağıda her iki kuruluşun yaptığı değerlendirmelerin 2006 yılından günümüze kadar olan kısmında da görülmektedir. Bu tablolardaki ülkelerin çoğunun birbirinin aynısı olduğu görülürken, Ekonomist dergisi 40 ülkeyi hibrit rejim olarak görürken, Freedom House ise bunlarla beraber toplamda 50 ülkeyi kısmi özgür kategorisinde görmektedir.

Tablo 1: Ekonomist Dergisinin 2006-2018 yılları arası değerlendirmesine göre hibritrejimler ve hükümet sistemleri.
HS. Hükümet Sistemi, B. Başkanlık sistemi, YB. Yarı başkanlık sistemi, P. Parlamenter sistem

	Ülkeler	HS	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2008	2006
1	Türkiye	B	4.37	4.88	5.04	5.12	5.12	5.63	5.76	5.73	5.73	5.69	5.70
2	Arnavutluk	P	5.98	5.98	5.91	5.91	5.67	5.67	5.67	5.81	5.86	5.91	5.91
3	Ermenistan	P	4.79	4.11	3.88	4.00	4.13	4.02	4.09	4.09	4.09	4.09	4.15
4	Bosna Hersek	P	4.98	4.87	4.87	4.83	4.78	5.02	5.11	5.24	5.32	5.70	5.78
5	Gürcistan	YB	5.50	5.93	5.93	5.88	5.82	5.95	5.53	4.74	4.59	4.62	4.90
6	Kırgızistan	P	5.11	5.11	4.93	5.33	5.24	4.69	4.69	4.34	4.31	4.05	4.08
7	Makedonya	P	5.87	5.57	5.23	6.02	6.25	6.16	6.16	6.16	6.16	6.21	6.33
8	Moldovya	P	5.85	5.94	6.01	6.35	6.32	6.32	6.32	6.32	6.33	6.50	6.50
9	Karadağ	P	5.74	5.69	5.72	6.01	5.94	5.94	6.05	6.15	6.27	6.43	6.57
10	Ukrayna	YB	5.69	5.69	5.70	5.70	5.42	5.84	5.91	5.94	6.30	6.94	6.94
11	Bolivya	B	5.70	5.49	5.63	5.75	5.79	5.79	5.84	5.84	5.92	6.15	5.98
12	Guatemala	B	5.60	5.86	5.92	5.92	5.81	5.81	5.88	5.88	6.05	6.07	6.07
13	Haiti	YB	4.91	4.03	4.02	3.94	3.82	3.94	3.96	4.00	4.00	4.19	4.19
14	Honduras	B	5.63	5.72	5.92	5.84	5.84	5.84	5.84	5.84	5.76	6.18	6.25
15	Nikaragua	B	3.63	4.66	4.81	5.26	5.32	5.46	5.56	5.56	5.73	6.07	5.68
16	Venezuela	B	3.16	3.87	4.68	5.00	5.07	5.07	5.15	5.08	5.18	5.34	5.42
17	Bangladeş	P	5.57	5.43	5.73	5.73	5.78	5.86	5.86	5.86	5.87	5.52	6.11
18	Butan	B	5.30	5.08	4.93	4.93	4.87	4.82	4.65	4.57	4.68	4.30	2.62
19	Kamboçya	P	3.59	3.63	4.27	4.27	4.78	4.60	4.96	4.87	4.87	4.87	4.77
20	Fiji	P	5.85	5.85	5.64	5.69	5.61	3.61	3.67	3.67	3.62	5.11	5.66
21	Nepal	P	5.18	5.18	4.86	4.77	4.77	4.77	4.16	4.24	4.24	4.05	3.42
22	Pakistan	P	4.17	4.26	4.33	4.40	4.64	4.64	4.57	4.55	4.55	4.46	3.92
23	Tayland	B	4.63	4.63	4.92	5.09	5.39	6.25	6.55	6.55	6.55	6.81	5.67
24	Irak	P	4.06	4.09	4.08	4.08	4.23	4.10	4.10	4.03	4.00	4.00	4.01
25	Lübnan	P	4.63	4.72	4.86	4.86	5.12	5.05	5.05	5.32	5.82	5.62	5.82
26	Fas	P	4.99	4.87	4.77	4.66	4.00	4.07	4.07	3.83	3.79	3.88	3.90
27	Filistin	YB	4.39	4.46	4.49	4.57	4.72	4.80	4.80	4.97	5.44	5.83	6.01
28	Benin	B	5.74	5.61	5.67	5.72	5.65	5.87	6.00	6.06	6.17	6.06	6.16
29	Burkina Faso	B	4.75	4.75	4.70	4.70	4.09	4.15	3.52	3.59	3.59	3.60	3.72

30	Kenya	B	5.11	5.11	5.33	5.33	5.13	5.13	4.71	4.71	4.71	4.79	5.08
31	Liberya	B	5.35	5.23	5.31	4.95	4.95	4.95	4.95	5.07	5.07	5.25	5.22
32	Madagaskar	YB	5.22	5.11	5.07	4.85	4.42	4.32	3.93	3.93	3.94	5.57	5.82
33	Malavi	B	5.49	5.49	5.55	5.55	5.66	6.00	6.08	5.84	5.84	5.13	4.97
34	Mali	YB	5.41	5.64	5.70	5.70	5.79	5.90	5.12	6.36	6.01	5.87	5.99
35	Mozambik	B	3.85	4.02	4.02	4.60	4.66	4.77	4.88	4.90	4.90	5.49	5.28
36	Nijerya	B	4.44	4.44	4.50	4.62	3.76	3.77	3.77	3.83	3.47	3.53	3.52
37	Sierra Leone	B	4.66	4.66	4.55	4.55	4.56	4.64	4.71	4.51	4.51	4.11	3.57
38	Tanzanya	B	5.41	5.47	5.76	5.58	5.77	5.77	5.88	5.64	5.64	5.28	5.18
39	Uganda	B	5.20	5.09	5.26	5.22	5.22	5.22	5.16	5.13	5.05	5.03	5.14
40	Zambiya	B	5.61	5.68	5.99	6.28	6.39	6.26	6.26	6.19	5.68	5.25	5.25

Kaynaklar: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>

http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy_Index_2018.pdf&mode=wp&campaignid=Democracy2018

Tablo 2: FreedomHosue 2006-2018 yılları arası değerlendirmesine göre kısmi özgür ülkeler ve hükümet sistemleri.

HS. Hükümet Sistemi, B. Başkanlık sistemi, YB. Yarı başkanlık sistemi, P. Parlamenter sistem, K. Kısmi Özgür, Ö. Özgür, ÖD. Özgür değil.

	Ülkeler	HS	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006
1	Arnavutluk	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
2	Ermenistan	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
3	Butan	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	ÖD	ÖD
4	Bolivya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
5	Bosna Hersek	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
6	Bangladeş	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
7	Burkine Faso	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
8	Kolombiya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
9	Komor Adaları	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
10	Cibuti	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
11	Dominik Cumhuriyeti	B	K	K	K	K	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö
12	Ekvator	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
13	Fiji	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
14	Gürcistan	YB	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
15	Guatemala	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
16	Gine	B	K	K	K	K	K	K	K	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD
17	Haiti	YB	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	ÖD
18	Honduras	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
19	Endonezya	B	K	K	K	K	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö
20	Kenya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
21	Kosova	P	K	K	K	K	K	K	K	-	-	-	-	-	-
22	Kuveyt	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
23	Kırgızistan	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
24	Lübnan	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
25	Liberya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
26	Makedonya	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
27	Madagaskar	YB	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
28	Malavi	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
29	Malezya	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
30	Maldivler	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	ÖD	ÖD	ÖD
31	Karadağ	P	K	K	K	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	K	K	K	-

32	Fas	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
33	Mozambik	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
34	Nepal	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
35	Nikaragua	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
36	Nijer	YB	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
37	Nijerya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
38	Papua Yeni Gine	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
39	Paraguay	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
40	Filipinler	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
41	Sierra Leone	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
42	Singapur	P	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
43	Sri Lanka	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
44	Tanzanya	B	ÖD	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
45	Gambia	B	K	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	ÖD	K	K	K	K	K	K
46	Türkiye	B	ÖD	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
47	Uganda	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
48	Ukrayna	YB	K	K	K	K	K	K	K	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö	Ö
49	Venezuela	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
50	Zambiya	B	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/>

<https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources>

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve devleti oluşturan organlardan yasama, yürütme ve yargının kuruluşu, birbiriyle olan ilişkisi, işleyişi o ülkenin siyasal ve hukuki yapısı hakkında bilgi vermektedir. Yargı, yasama ve yürütmeden etkilenen ve aynı zamanda da etkileyen bir unsur olarak özel bir önemi bulunmaktadır. İktidarın sınırlandırılması düşüncesinin ilk harekete geçtiği MagnaCarta'dan itibaren yasama ve yürütme arasındaki ilişki, bu iki organın kuruluş şekli sürekli tartışılmış bu iki kuvvet üzerinde kombinasyonlar kurulmuştur. Yasama ve yürütmenin sahip olduğu yetkiler ve güç birbirlerini dengeleyecek şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu iki arasındaki gücü ve yetkileri dengeleme çalışmaları 2. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde kısmi olarak ülkelerde demokratik kriterlerinin yerleşmesine olanak sağlamışsa da 2.İkinci Dünya Savaşının çıkmasını ve dünyanın felakete sürüklenmesine engel olamamıştır. Yasama ve yürütme organının ikisinde de etkili olan iktidarların öncelikle kendi ülkelerini sonra da dünyayı felakete sürükleme ihtimallerinin canlı görüntüsünü Almanya ve İtalya vermiştir. Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussoloni iktidarları demokrasinin temel özelliği olarak kabul edilen seçimleri kullanarak iktidara gelmiş ve zaman içinde hem yasamada hem de yürütmede gücünü perçinleyerek istediği kararları, kanunları çıkararak uygulamaya başlamış, zaman içinde otoriter bir yönetimden totaliter bir yönetime kayarak ülkelerinin ve dünyanın 2. Dünya Savaşı gibi bir felakete yaşamasına neden olmuşlardır. İşte böyle bir durumda neler yapılabilir sorusunun ilk cevabı yargı gücünün devreye girmesi olarak düşünülmüş ve özel mahkeme olarak kabul edilen Anayasa Mahkemeleri ilk kez 1947 ve 1949 yıllarında Almanya ve İtalya'da kurulmuştur. Yargının 2. Dünya Savaşından sonrası bu niteliği ile özellikle kıta Avrupası'nda siyasi açıdan çoğalan önemi onun bir kenara bırakılmamasının gerekliliğini göstermektedir. Ancak, yine de hükümet sistemlerinin açıklanmasında ve hükümet sistemlerinin demokrasi açısından değerlendirilmesinde yasama ve yürütme organlarının kurulması, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkisi önemli hususlardır. Yasama ve yürütmenin birlikteliği ya da ayrılığı, tek bir kişi, grup ya da kurulun elinde olup olmaması, her birinin yetkisinin seviyesi ya da birinin diğeri üzerindeki yetki fazlalığı, hükümet sisteminin adı ne olursa olsun demokratik olup olmadığı ya da demokratik yönetimlerle tam tersi olan demokratik olmayan yönetimler arasında yer aldığı bölgenin nitelendirilmesini ve adlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu husus için kriterler belirleyerek olmazsa olmaz bir yaklaşımla genellemeye gitmek dinamik bir yapıya sahip demokratik değerlerin çağa uygun bir şekilde gelişmesiyle neredeyse imkansız hale gelmekte ve ilk yapılan açıklamaları esitmektedir.

Bunun dışında yasama ve yürütmenin ilişkisi bakımından oluşturulan ve halen geçerliliği koruyan hükümet sistemleri arasında yer alan başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve parlamenter sistemi ülkelerin toplumsal yapısı, siyasal kültürüyle alakalı olarak her bir ülkede küçük de olsa farklılıklar arz etmektedir. Günümüzde başkanlık sisteminin en ideal uygulaması olarak görülen Amerika Birleşik

Devletleri başkanlık sistemi ile Güney Amerika ülkelerinden başkanlık sistemini uygulayan Venezuela, Brezilya ya da Arjantin’de yasama ve yürütme organı arasındaki en önemli etkileşim hususları olan veto, bütçe ve üst düzey yetkililerin atanması gibi konularda farklılıklar bulunmaktadır. Yine parlamenter sistemin doğuş yeri olarak kabul edilen İngiltere parlamenter sistemi ile Almanya ya da İtalya parlamenter sistemleri arasında en belirgin olarak birinde seçimsiz iktidara gelen monark ile diğerinde seçimle ya da parlamento tarafından belirlenen cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Aynı husus yarı başkanlık sistemleri için de geçerlidir. Fransa yarı başkanlık sisteminde başkanla parlamento arasındaki yetki ve görev etkileşimi ile İzlanda ya da Finlandiya yarı başkanlık sistemlerinde farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 1 ve Tablo 2 verileri incelendiğinde Ekonomist dergisi ile Freedom House verileri bizlere genel olarak 40-50 kadar hibrit rejim olduğunu göstermektedir. Hibrit rejimin ne oldu, özelliklerinin neler olduğu yukarıda açıklanmıştır. Tekrar olmaması için bu bölümde hibrit rejim tanımı ya da özelliklerine değinilmeyecektir. Ekonomist dergisi verilerine göre hibrit rejim olarak değerlendirilen 40 ülke arasında 19 ülke başkanlık sistemi ile yönetilirken, 15 ülke parlamenter sistemle yönetilmektedir. Buna karşı 6 ülkede yarı başkanlık sistemi uygulanmaktadır.

Freedom House verilerine göre ise 50 ülke kısmı özgür/hibrit ülke olarak gösterilmiş ve bunların arasından 30 ülkede başkanlık sistemi, 15 ülkede parlamenter sistem ve 5 ülkede ise yarı başkanlık sisteminin uygulandığı görülmektedir. Freedom House verileri daha fazla ülkeyi bu kapsamda değerlendirirken, Mali, Ekonomist dergisi tarafından hibrit rejim olarak kabul edilirken, Freedom House tarafından özgür olmayan ülkeler kategorisinde değerlendirilmiştir. Buna mukabil Freedom House Türkiye’yi 2018 yılında özgür olmayan ülkeler kategorisine indirirken, Ekonomist dergisi hibrit rejim kategorisinde tutmaya devam etmiştir. Tablolarda başkanlık sisteminin daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra parlamenter sistemi ile yönetilen ülkelerin de sayısında orantısız olarak epey yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hibrit rejimlerde en net şekilde yarı başkanlık sisteminin daha az olduğunu söylemek mümkündür. Buna mukabil başkanlık sisteminin daha fazla olduğu ve aynı zamanda parlamenter sistemle de desteklendiği görülmektedir. Bunun anlamı parlamenter sistemin özü gereği parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran tek partili iktidarlar/yürütme organı istediği kanunları çıkararak ülkeyi istediği gibi yönetme hakkını da elinde bulundurabilmektedir. Parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurması sadece istediği kanunları çıkarması anlamına gelmemekte aynı zamanda yürütmenin diğer kanadı olan cumhurbaşkanını da kendisinin seçmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla parlamenter sistemin en önemli sakıncaları ülkeyi süreç içinde otoriter bir yönetime doğru evrilmesine neden olmaktadır. LordActon’un “Güç yozlaşma doğurur, mutlak güç mutlak yozlaşma doğurur” sözü parlamenter sistemde yasama ve yürütme organının her ikisinde de etkili olan bir gücün zaman içinde mutlaka yozlaşmaya doğru gideceğini ve yetkilerini kullanarak ülkenin demokratik değerleriyle oynayabileceğini ve değiştirebileceğini vurgulamaktadır. Bu sözün doğruluğunu 1. Dünya Savaşı ile 2. Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan diktatörlüklerin gelişiminde görmek mümkündür.

Başkanlık sisteminde ise yürütme organı ile yasama organı arasında her ne kadar bir denge ve kontrol mekanizması olsa da her iki organın yetkilerindeki küçük oynamalar hükümet sisteminin aynı kalmasına rağmen demokratik çizgisinden sapmasına neden olmaktadır. Özellikle yürütme organının yetkilerinin artırılması, yasama organının seçilme yöntemi ve görevde kalma ya da alınma usullerinin yürütme organının sarıh denetimine ve iradesine bağlanması ülkenin hızlı bir şekilde önce otoriter yapıya ardından da totaliter bir yapıya dönüşmesine neden olacaktır. Yine yürütme organının yetkileri arasına yargı organını tek başına belirleme ve onları yine tek başına aldığı kararla görevden alma ya da görev sürelerini uzatma yetkisinin bulunması da yargı organını yürütme organının denetimine girmesine neden olacaktır. Yargı organlarının atanma usulü gibi başta üst düzey askerler olmak üzere devletin diğer bürokrasisinin ya da iktisadi ve toplumsal alandaki bağımsız kuruluşların üst düzey yöneticilerinin atanması da gücün yozlaşmasına hem atama yapan hem de atamaya maruz kalanlar tarafından yozlaştırılmaya başlanacaktır. Atamaya maruz kalanlar görevde kalabilmek adına ya da yeniden atanabilmek için güç sahibi olan iktidar sahiplerinin adına hareket etmeye başlayacak, onun düşünceleri doğrultusunda hareket etmeye ve kararlarını bu doğrultuda vermeye başlayacaktır. Devletin geçici olan siyasi organlarıyla beraber sürekliliğinin göstergesi durumundaki kamu kurumlarındaki bürokrasinin kişisel eğilimler ve istekler sebebiyle bu yönde hareket etmeye başlaması

öncelikle bürokraside bozulmaya ve çözülmeye neden olacaktır. Bu çözümlenin sonuçları arasında yolsuzluklar, işlerin yapılmaması, yapılamaması, iktidar yanlısı olanlara devletin kaynaklarının tek taraflı olarak dağıtılmasına dolayısıyla toplumsal, ekonomik ve kültürel bir adaletsizliğe doğru yönelme yer alacaktır. Bu adaletsizliğin toplumsal olarak konuşulması ve tartışılması, çözüm yollarının bulunma çabaları demokratik devletlerde olağan bir durum iken, gücün tekelleştiği ve yozlaştığı bir ortamda bu hususların tartışmaya açılması, konuşulması önce çeşitli sebeplerle engellenmeye, ardından ise konuşanlar hakkında sarıh ya da zımnî yaptırımlar uygulayarak tamamen yok edilmeye çalışılacaktır. Bireyler üzerinde oluşturulan bu korku iklimi toplumun bütün kademelerine sirayet ederek grup düzeyinde de kendini gösterecektir. Medya, akademik çevreler, sivil toplum örgütleri hatta muhalefet iktidarın belirlediği öncelik sırasına göre nasibini alacaktır. İktidarın girdiği tüm seçimlerden başarıyla çıkması ki bu başarı durumu tartışmaya açık hale gelse bile elde edilen sonuç ile iktidarın devamının sağlanması adeta iktidar üzerinde güç zehirlenmesine neden olarak ülkenin siyasal yapısında bir zemin kaymasına neden olacaktır.

Demokratik değerlerden hızla uzaklaşarak otoriter bir yapıya bürünen iktidar bu yapısını sürdürme gayreti içine girecek ve daha önce uyguladığı yöntemleri doğal karşılayarak bunların devamlılığı sağlanmış olacaktır.

Ekonomist dergisinin çalışmasında başkanlık sistemi ile yönetilen 19 ülkenin 5'i Güney Amerika kıtası ülkesi, 2'si Güneydoğu Asya ülkesi, 1'i Türkiye, 11'i ise Afrika kıtası ülkeleridir. Parlamenter sistem içinde gösterilen 15 ülke arasında 4'ü Güneydoğu Asya ülkesi, Irak, Ürdün ve Fas ile eski Sovyetler Birliği ülkeleri olan Kosova, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova gibi ülkelerdir. Bunların parlamenter sistem içinde Sovyetler Birliğinden kalan yönetim alışkanlıklarını ve siyasal kültürlerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Bu ülkelerin siyasal yapısının ve siyasi kültürünün ötesinde bunların iktisadî anlamda gelişmekte olan ülkeler ya da az gelişmiş ülkeler olduğu da bir gerçektir. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre kişi başına milli gelir¹ itibarıyla Ekonomist dergisi çizelgesindeki ülkelerden 15'i en az gelişmiş ülke statüsündedir. Bu ülkelerden 9'u ise başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Diğerleri de gelişmekte olan ülke statüsünde yer almaktadır (Özüye, 2001). İktisadi yapıyla demokrasi arasındaki ilişkinin incelenmesi ayrı bir çalışma konusu olması ve bu çalışmanın kapsamı dışına olması sebebiylesadece bu değerlendirmeye yetinilmiştir.

¹ Gelir düşüklüğü kıstası: kişi başına yıllık milli gelirin üç senelik ortalamasının 900 Dolar'ın altında olması (ortalama 1035'i aştığında bu gruptan çıkılmakta)

İnsan kaynaklarında zayıflık kıstası: beslenme, sağlık, ömür beklentisi eğitim ve yetişkin okuryazarlığı düzeylerim dikkate alan yaşam kalıntısı göstergesine uygunluk.

Ekonomide çeşitlilik eksikliği kıstası: tarım üretimindeki istikrarsızlık, mal ve hizmet ihracatındaki istikrarsızlık, geleneksel olmayan faaliyetlerin (imalat ve hizmet sektörünün) ekonomideki ağırlığı, mal ihracatındaki sınırlı sayıda üründe yoğunlaşma ve ekonomik boyutların yetersizle unsurların kapsayan bir göstergeye uygunluk. Ayrıca ülke nüfusunun 75 milyonu aşmaması koşulu da aranıyor.

4. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ele alınan husus ve çalışmanın hipotezi hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında bir bağ olduğudur. Yapılan incelemede bunun kısmen doğruluğu kanıtlanmış olmaktadır. Günümüzde Ekonomist dergisi ve Freedom House gibi iki kuruluşun 2006 sonrası değerlendirmeleri göz önüne alınarak yapılan inceleme de siyasi literatüre hakim olan üç hükümet sistemi arasında hepsinden de örnekler mevcuttur. Dolayısıyla bir hibrit rejimleri herhangi bir hükümet sistemi içinde değerlendirmek ve genelleme yapmak imkansızdır. Ancak bu ülkelerde uygulanan hükümet sistemlerinin geneli ki Ekonomist dergisine göre 19 başkanlık sistemi ve 15 parlamenter sistem toplam 40 olan hibrit ülke sayısının beşte dördünü oluşturmaktadır. Yine Freedom House verilerine göre 50 ülkeden 30'u başkanlık sistemi, 15'i parlamenter sistemle yönetildiği görülmekte ve bu durum ise beşte dörtten fazla bir orana tekabül etmektedir. Diğerleri yarı başkanlık sistemi gibi kuvvetler arasında dengenin daha fazla olduğu ülkeler olarak değerlendirildiğinde, parlamenter sistemdeki yasama ve yürütme organlarının tek bir kişi, grup ya da siyasi organ elinde toplanmasının sakıncaları düşünüldüğünde ve başkanlık sistemi gibi bir yapıda yürütme organının güçlü yetkilerle donatılmış halinin otoriter bir yöne hızlı gidişe neden olabileceği var sayıldığında hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında kısmi genelleme yapılabilir. Bu hususun kısmi olarak ifade edilmesinin sebebi hükümet sistemlerinin belirlenmesinde o ülkedeki seçim sistemleri, toplumsal yapı, siyasi kültür ve siyasi parti sistemlerinin de etkisinin olmasıdır. Dolayısıyla hibrit rejimleri değerlendirirken bu etkenleri de göz ardı etmemek gerekir. Ancak bu çalışmada iki kuruluşun söz konusu etkenler üzerinden hareket ederek analiz ettiği ve kategorileştirdiği tabloların incelenerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Sonuç itibarıyla hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında bir ilişkinin bulunmaktadır. Birbirinden farklı gözüküp küçük dokunuşlarla, Aristoteles'in iyi yönetimin nasıl olması gerektiği üzerindeki açıklamasında olduğu gibi, yetkilerin fazlaştırılması, tek bir güce doğru yoğunlaşması ve bu gücün de yetkilerini toplumun refahı ve menfaatinin ötesinde adaletsiz bir şekilde kullanması durumunda tiranlığa doğru gidebileceğinin doğruluğunu kanıtlarcasına başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin ideal olanlarından sapmalar görülebilmektedir. Dolayısıyla hibrit rejimlerle hükümet sistemleri arasında bu ilişkinin tek bir hükümet sistemi üzerinde yoğunlaşmanın ötesinde, başkanlık sistemi ve parlamenter sistem üzerinde yoğunlaştığı ve bu iki sistemle yönetilen ülkelerde hibrit rejimlerin daha fazla olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Diamond, L. (2002). Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, Cilt 13, No. 2, 21-35.
- Duverger, M. (1980). New Political System Model Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*, Sayı: 8, s. 171-172.
- Economist, T. (2018). *Democracy Index 2018: Me too?* London: The Economist Intelligence Unit.
- Elgie, R. (1993). The Politics of Semi-Presidentialism, <http://fdslive.oup.com/www.oup.com/academic/pdf/13/9780198293866.pdf>.
- Freedomhouse. (2018a). *Methodology*. New York: Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2016/methodology>.
- Gözübüyük, A. Ş. (2013). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kaynar, M. K. (2014). Anayasa, Yasama, Yürütme ve Yargı. Y. Taşkın içinde, *Siyaset, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (s. 285-334). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuzu, B. (1996). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi. *Liberal Düşünce*, I(2), 13-43.
- Levitksy, S., ve Way, L. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linz, J. (1990). The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, Cilt 1, Sayı 1.
- Linz, J. (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özüye, O. (2001). En Az Gelişmiş Ülkeler. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, <http://www.mfa.gov.tr/en-az-gelismis-ulkeler.tr.mfa>.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, (Çev: Ergun Özbudun). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Tunçkaşık, H. (2017). Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar. S. Gökçimen içinde, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri* (s. 1-16). Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.